

Az elme gyógyítása

Jókai Mór *A debreceni kastély* című történelmi novellájában (Jókai Mór: *A debreceni kastély*. In: *A huszti beteglátogatók. Történelmi elbeszélések*. 2. kiadás. Móra Kiadó – Kárpáti Kiadó, Budapest–Uzsgorod, 1982, 32–126) a cselekmény Debrecenben játszódik a törökkor végén, amikor a város igyekszik fennmaradni a két nagyhatalom, a Habsburg és az Oszmán Birodalom szorongatásai között. A város igyekszik őrizni semlegességét, ám forrófejű fiataljaik egy csoportja ezzel nem ért egyet. A városon kívül, a láp közepén találkoznak egy üres kastélyban, ahová egy hatalmas vihar elől (a lápon úszó sziget révén) bemenekül egy pásztorfiú, és a kéményen bemászva, a kandallóban rejtőzködve tanúja lesz egy összeesküvés-szerű megbeszélésnek. Kalandos körülmények között menekül el, és nagy jutalmat remél, ha a látottakat hallottakat elmondja a nagyhatalmú főbírónak, a városi politika formálójának. Az elbeszélés mellékszála, hogyan kezelték a korban az elmebetegeket, hogyan viszonyult hozzájuk a „nyugati tudomány” és a török vallási kultúra. Íme az illető rész az elbeszélésből (97–105):

„Bíró uram, zendülés van a kastélyban!

– Nono, fiam – inté őt szelíden a bíró –, elől kezd, amit mondani akarsz. Ki fia vagy?

– Azt nem tudom. Hanem én vagyok az a Szulali, aki hazajöttem török rabságból, mostan pedig vagyok gulyásbojtár a város szolgálatában.

– Honnan jössz?

– A tilalmas kastélyból, annak is a kéményéből, ahogy érezheti kegyelmed rajtam.

– Hogyan jutottál oda?

– Tündérsziget vitt oda, az hozott vissza, nyulak, őzek híttak be, boszorkányok zártak be: harámbanda mulatott előttem, utoljára tüzet raktak alattam, s felfüstöltek.

– S mit csinált ott az a harámbanda?

– Tanácsot tartott, gyűjtogatást végzett, emberhalált határozott.

– Nem láttad arcaikat?

– Csak amikor a kémény alatt ellépdégéltek. Hatvannégy férfi volt és egy asszon. A hatvan-

negyedik még csak gyermek, arra ráismertem.

– S ki volt az?

– A kegyelmed úrfia volta az, Vince úrfi, az asszonyt nénjének szólította, a harámbasa pedig feleségének.

– S mit csináltak ott vele?

– Feleskették, hogy őket sohasem fogja elárulni, azután megparancsolták neki, hogy a diákságot szerezze meg nekik, és hogy bíró fia lévén, a tanács végzéseit mindig tudassa velük.

– S mi szándékuk van az összeesküvőknek?

– Nagy és gonosz szándékaik vannak. Mindenkinek van handsárja, kardja, puskája és két mordálya. Puskaport, fegyvert, pénzt, ruhákat a pincében tartanak, föld alatti úton jönnek és mennek. Ezt mind elmondták Vince úrfinak ott, én hallgattam.

– S ki ellen volt intézve az összeesküvés?

– Mind a két félre: a németre is, a törökre is. A németek és a törökök békeséget kötöttek, hogy egymást nem bántják. A harámbasa azt végezte, hogy ő maga legényeivel felöltözik egyszer német vasasoknak, akkor a váradi török urakat fogják pusztítani. Azután, ha abból visszajönnek, megint felöltöznek török ispahiknak, s a szatmári német urakra rontanak, azokat mordályégetik fel és így tovább, míg csak a török meg a német megint újra meg nem haragszik s össze ne kap.

– Elbeszélted már ezt valakinek másnak?

– Nem biz én. Ide jöttem vele egyenesen.

– Hát csak maradj itt, fiam, mindjárt teszek felőled rendelést.

– Igyártó Mihály uram rögtön küldött egy darabontot doktor Tóbiáshoz.

– Doktor Tóbiás hírneves orvosa volt akkor Debrecennek, künn járt akadémiákon, s háromszögletű kalappal, csatos cipővel jött haza, kisujjában hordva mindazt, amit Hippokratész óta Paracelsusig feltaláltak a természet bűvárai, s csodakúrákat tett a „syrupos diacodion”-nal.

Amint doktor Tóbiás megjelent bíró uram előtt, az így szólt hozzá diáknak, Szulalira mutatva:

– Ecce miserum vesanum. (Íme, egy szegény tébolyodott.)

És azután latin nyelven folytatták egymással az értekezést.

Doktor Tóbiás sokszor emlegette, hogy ő külföldön milyen csudálatos úton-módon látta, tanulta az örültek kigyógyítását, sajnálva nagyon, hogy e tudományának hasznát Debrecenben nem veheti, miután e próza városban olyan ritka az örültségi eset, hogy nem érdemes krónikába írni: aminek oka valószínűleg az, hogy sík, lapályos földön, kivált amely bőven termi a kenyeret és szalonnát, nehéz valakinek az elméjét úgy megerőltetni, hogy fölháborodjék.

Annál jobban kellett örülni Tóbiás doktornak az előforduló eseten, hogy íme akadt valahára egy, akin bebizonyíthatja tapasztalatait: ennek is Törökországban kellett felnőni, hogy annyira kifiamodjék az esze, miszerint azt képzelje, hogy ő rettenetes összeesküvést fedezett fel a pusztá kastélyban.

Ebből a rögeszméből kell Szulalit kigyógyítani.

Szulalit mindjárt el is vezették a városi kórházba, ott egy külön szobát rendeltek neki, vasrácsos ablakkal, s két erős fogdmeget mellé, ha talán dühösködési rohamai jönneek.

Doktor Tóbiás legelőbb is azon metóduson kezdé, hogy a kezére bízottat egy ördögi apparátus alá állíttatá, mely állt egy bádogedényből, amiből egy szivacson át minden tíz másodpercben egy csepp víz hullott annak a feje lágyára.

Szulalinak nem tetszett ez a tréfa: akkor aztán megkötözték. Akkor aztán elkezdett ordítani, s akkor még jobban megkötözték.

Az ordítás kihallott az utcára: kofák, gubás népek naphosszant elhallgatták azt, s minden ember megtudta, hogy a „bolond Szulalit” gyógyítják odabenn, vizet csepegtetnek a fejére, de attól sem jön észére.

Két hét múlva doktor Tóbiás jelenté bíró uramnak, hogy a csepegtetőkúra használt Szulalinak, most már igen csendesesen viseli magát.

– Hiszi-e még, hogy a kastélyban volt, és holmit látott?

– Erre az egyre esküszik, hogy igaz.

– Akkor még örült, csak tessék ő tovább kúrálni, amíg „ebből” ki nem gyógyul.

Akkor aztán doktor Tóbiás más metódust kezdett. Telerakta Szulalit hólyaghúzó flastromokkal. Most kezdett el aztán még csak Szulali

ordítani, hogy a harmadik utcára is elhangzott.

Hanem azért a bőrét otthagya, de a meggyőződését nem változtatá:

– Ott voltam, láttam! A szentekre, a prófétákra!

Aztán elkezdte vele doktor Tóbiás azt az experimentumot, hogy adott neki gyomorlázító szereket, olyan apró adagocskákban, hogy kitörésre sohase kerüljön a dolog, hanem a gyógyszer folytonos émelygésben tartsa a beteg gyomrát.

Ez átkozott tréfa ellen minden erejéből protestált Szulali, s minthogy jószántából sohasem akarta bevenni azt a gonosz decoctumot, minden kávéskanálnyi bevételéhez nemcsak az orvosságot, hanem őt magát is fel kellett rázni s a száját felpeckelni, s úgy beletölteni.

Ez sem használt: még erre sem akart a kastélyban látottaktól eltérni.

Ekkor az orvos a koplaltatáshoz folyamodott. Nem adtak a páciensnek egyebet, mint vízben főtt sóskát, mely igen jó vértisztító.

A kéthetes kúra vége felé Szulali bégetett, mint a birka, s azt már elismerte, hogy a fűvéstől toklyó vagy ürü lett belőle, de a kastélyban látottaktól még akkor sem tárgított.

Doktor Tóbiás pedig idestova már a fenekén volt a tudományának.

Még egy kísérlet jutott eszébe.

Hallott és olvasott róla valamit, hogy valahol valaki zenével gyógyítá ki az örültet, s föltevé magában, hogy ezt megkísérli.

Volt ugyanis a kórháznak valami gyarló, négyoktávos orgonája, ami azóta, hogy az épület megszűnt kápolna lenni, nem használtatott egyébre, mint a kántor által orgonázási kurzusra ajánlkozott tanulóifjúság begyakorlására.

Doktor Tóbiás azt találá ki, hogy Szulalit egy olyan szobába vitette, melynek ajtaja ez orgonás szobára nyílt, s megkérte szépen a tanárokat, hogy engedjék meg a tanulóifjúságnak, hogy felváltva éjjel-nappal folytonosan orgonáljanak ottan.

Ez használt.

Huszonnégy órai zenegyógykezelés után égre-földre esküdött Szulali, hogy soha életében tájékára sem volt a kastélynak, azt sem tudja, van-e, nincs-e a világon, csak eresszék ki innen.

Doktor Tóbiás mint tökéletesen kigyógyultat adhatta át a világnak. Hanem azért már Szulali híre meg volt alapítva a környékben: csak „bo-

lond Szulali"-nek nevezte őt azért minden ember.

Szulali korántsem hogy meg lett volna elégedve azzal a jutalommal, amit elárult titkáért a debreceni bírótól kapott, sőt inkább egyre azon törte a fejét, miként bosszulhatná meg a rajta elkövetett méltatlanságokat, másodsor pedig, hogy egyúttal miként fordíthatná haszonra azt a tudományt, amit neki tán csak mégsem hiába adott kezébe az a kegyes dzsinn, aki őt a kastélyba elszállítá, s onnan megint visszahozta, mint a Majmuna szellem Badrul Budur herceget egy tevébőrön.

Ha nem kellett a titok a hazai előljáróságnak, majd megveszi azt a váradi basa drága pénzen.

Várad akkori basája, Asszán, igen kegyes ember volt. Minden köntöse tele volt írva belül az Alkorán aranymondásaival: ő valóban testén viselte a török szentírást.

Ez ájtatos hangulat egész a babonáig ment nála, s tudni való, hogy a törökök vallásos babonái közé tartozik az, hogy ők az örülteket olyan szenteknek tartják, kiket a próféta kiválasztott, hogy a saját lelküket kivegye belőlük, s valami dzsinnek a lelkét parancsolja beléjük: azokból tehát angyal vagy ördög beszél, de mindenesetre magasabb szellem, akit tisztelni és rettegni illik. Akit a tébolyodott megszólít, annak meg kell előtte állni, és kívánságát kielégíteni, gorombaságait eltűníteni, és semmivel vissza nem torolni, vagy éppen megütni. Mert akkor egy föld feletti szellemet ütne meg az ember, s az majd bosszút állna megverőjén.

Asszán basa tehát, midőn egyszer kapuján ki akarna lovagolni, egy szurtos embert lát maga előtt, ki e szavakkal állja útját:

– Méltóságos úr, én vagyok az a Szulali, akit a gonosz debreceniek bezártak a bolondokházába, megkínóztak, kiéheztettek, vízzel csepegtettek, utoljára dudával gyötörtek, hallgasd meg az én szavaimat, mert nagy hasznod lesz neked azokból.

Asszán basa mindjárt leszállt a nyeregből, amint Szulali azt mondta, hogy őtet a bolondokházából eresztették ki, s kérte, hogy parancsoljon vele, mire van szüksége.

Szulali elkezdte előtte mesélni, amik vele történtek.

Mikor azt elmondta, hogyan jött neki helyébe a kastély, a basa leveté felső kaftányát, s szent borzalommal teríté a beszélőre.

– Íme, fogadd, legyen köntösöm a tiéd. Mi kell még, jámbor őrült?

Szulali mesélt tovább a szelíd fenevadakról, a rejtélyes szobákról, az összeesküvők terveiről, s mentől tovább beszélt, annál jobban meggyőződött Asszán basa afelől, hogy neki egy rettenetes felfordult eszű emberrel van találkozása, s csak oldozta le magáról dolmányát, övét, turbántekercsét, azt mind a beszélőre rakta át, még a papucsait is lehúzta lábáról, s azokat is saját kezűleg Szulali mezítlábos talpai alá rakta.

Mikor végre ez ama tervet adá elő, mely által a két császárt újra egymás ellen akarják ingerelni, akkor könyörögve szólt a basa Szulalihoz:

– Édes atyámfia, jámbor eszeveszett lélek, ha azt kívánod, hogy az utolsó két darab ruhámat is odaadjam magamról, úgymint az inget és a salavárit, akkor kérlek, cseréld meg velem a te alsó köntöseidet, nehogy csúfra maradjak itt annyi nép előtt az utcán, mert jól tudom, hogy az Alkorán azt parancsolja: ha pedig egy őrülttel találkozol, add oda neki utolsó köntösödet is magadról, ha ő kívánja, mert nagy az a szellem.

Szulali most vette csak észre, hogy itt is mekkora őrültnek tartják őtet, csakhogy a törököknél sokkal keresztyénibb szokások vannak az őrülttel való bánás dolgában.

Nem beszélt tehát többet Asszán basának, hanem megharagudott rá, és otthagya. A köntösöket mégiscsak elvitte a testén: hogyha még egyszer valahová megy, be is bizonyíthatja tanújelekkel, mi történt vele Váradon, nehogy erre is azt mondják majd, hogy bolond fővel képzelte. Mert az a szándéka volt, hogy ha nem kellett a kínált felfedezés először szülnie urainak, a debrecenieknek: ha másodsor kínálva, nevelő urai, a törökök is visszautasíták, majd elmegy vele nagyságos uraihoz, a németekhez, akik vannak a szatmári várban, mert nagy boldogság az, mikor az ember így válogathat az uraiban.

Parancsol vele akkoriban Szatmáron Stahr Fridrik vallon kapitány, ki nagyon bölcs és elővigyázó férfiú volt, amire nagy szüksége is lehetett az ő helyzetében, annyi furfangos magyar, török és erdélyi ellenség tőszomszédságában.

Midőn Szulali a nagyon figyelmes úr előtt megjelent, Asszán basától kapott egzotikus köntösében, s kezdé előadni a történeteket, egész a legutolsó eseményig, egész a Váradon kapott kántusig, hát a vitéz kapitány úr persze hogy semmit sem hitt el neki abból az egész beszédből.

– Hát te azt mondod, hogy a kastély hozzád ment?

– Úgy segéljen uram.

– És azután megint eltávozott tőled?

– Abban a kastélyban debreceni urak hadra esküdtek egyszerre mind a két császár ellen?

– Úgy segéljen uram.

– Ezért téged a debreceni bíró megkínóztatott, a váradi basa pedig saját ruhájába öltöztetett?

– Úgy segéljen uram.

– Ez a fickó engem itt bolonddá tart, hozzátok elő a derest.

Szulali most látta csak át, hogy minden mesének legérdekesebb a harmadik része: esküdött mennyre, földre, nem használt: levetkőztették.”

Az elbeszélésben Jókai valószínűleg saját korának gyógymódjait vetítette vissza a török korba. A 18. században már működtek elmeorvosok, de ott inkább őrizték a betegeket, mintsem gyógyították. A 19. századtól terjedt el a tudományos elmeorvoslás, amikor foglalkoztak a betegségek meghatározásával, kezdték a kórokokat kutatni (főleg az elhaltak agyának szövettani vizsgálata révén), és próbáltak a kezeléssel is. Az erőszakos módszerek már ismertek voltak, így próbálták „észhez téríteni” a betegeket. Hideg és meleg fürdők, leöntés jeges vízzel, forgószékben szédülés előidézése gyakran szerepelt, mint gyógy mód. A 19. század végén, a hisztéria diagnózisának elterjedése után, az ún. „larvált agresszió” számított eredményes gyógyításnak, hiszen ilyenkor a betegek „feladták” tüneteiket, amelyek gyakran ijesztőek voltak (pl. nem álltak lábba, nem tudtak járni, stb.). Az agresszió gyakran nem is volt nagyon rejtett, pl. az érzékszavakat és bémulásokat áramütéssel (elektromos masszázssal kezelték, ez a módszer az ún. „faradozás”, tehát gyenge egyenáramos ingerlés, a hetvenes évekig használatban volt). Az első világháború alatt és után sok „ideges” panasz alakult ki, pl. az ún. „rázóremegés”, ezek miatt milliókat vettek kezelésbe. A katonaságnál a neurotikusok „szimulánsnak” számítottak (akkor terjedt el a vicc, hogy a reggeli betegszemlénél a katonarvosnak jelentik, hogy a szimuláns meghalt...). A szimuláció fogalma abból származott, hogy a betegségből előnyök következtek, pl. a katonát kivonták a frontról, esetleg leszerelték, vagy a betegsége miatt va-

lamilyen járadékot kapott. Az előny miatt feltételezték, hogy az illető csak tettet, utánozza (szimulálja) a tüneteket. A „gyógyító” agresszió éppen ezért könnyen nyert teret a pszichiátriában. Előbb a vérbaj ún. harmadik szakaszában a paralizis progresszívának nevezett bémulás és leépülés és más szifiliszos tünetek lázterápiája volt ilyen (maláriával fertőzött szúnyogokkal idézték elő a lázat, az osztrák Wagner-Jauregg ezért a módszerért kapott Nobel-díjat, ugyanakkor a neurotikus katonák durva, sok esetben halált okozó kezelése miatt a háború után bíróság elé került). Később az inzulinkezelés váltott ki a betegekben a vércukor esése miatt kellemetlen rosszullétet, végül eszméletvesztést (kómát), amelyet azután cukoroldat vénás beadásával szüntettek meg. Az inzulin-kómát a súlyos betegek (pl. depressziósok, skizofrének) kezelésében használták leginkább. Ezután jött a „sokk” vagy szebb, orvosi nevén a „konvulzió”, előbb kardiazollal váltották ki a görcsöket, majd elektromos áramütéssel. Az elektrosokk a hetvenes évekig a fő terápiás eljárás volt, korlátozott körben (főleg altatásban és izomrelaxánsok mellett, intubálással) ma is használatos. Az ún. „antipszichotikumok” hatására (Szasz, Laing, Basaglia és mások) a nyugati országok liberális fiatalsága az elektrosokk ellen tiltakozott, embertelennek tartotta, ezért sok országban a módszert be is tiltották, vagy nagyon megnehezítették, beszűkítették alkalmazását.

A magyar szépirodalom az elmebetegségekkel vagy a kóros viselkedésformákkal aránylag keveset foglalkozott. Különleges élethelyzetekben (nagy sorscsapások és veszteségek hatására vagy bűntudat miatt) az irodalmi hősök gyakran belebolondultak, beleőrültek, de a tünetek részletezése nem volt divat. A *jövő század regénye* című Jókai-regényben a főhős apja bolondokházába kerül, mert rögeszmésen ragaszkodik találmányához (az ichor nevű csodaanyaghoz, amely azután a fiú közreműködésével Magyarországot naggyá tevő eszközzé, pl. repülőgépek alapanyagává válik). Mikszáth *Sip-sirica* című regényében Druzsba tanár úr is elmeintézetbe kerül, mert a pásztorfiúhoz hasonlóan ő is látott-hallott valamit (a keresztlányát mint főúri szeretőt az elzárt felvidéki birtokon), és azt ő is az illetékesek nyilvánosságára akarta hozni. A magyar realizmus megmutatkozott abban, hogy a társadalom nézőpontja is kapott

valamilyen képviselőt, a feltaláló valóban rögzítményként viselkedik, elhagyja magát, Druzsba tanár úr búskomorra válik, elidegenedik tanártársaitól és barátaitól, nyilvános botrányt csinál.

Tüneti leírást talán egyedül Jókai *A lőcsei fehér asszony* című regényében olvashatunk, amelyben egy nagy erejű vitéz mindig megbénul, ahogy ma mondanánk, pánikba esik a mennydörgés és villámlás hatására, egy szörnyű, életveszélyes viharélménye nyomán.

Az elmebetegségek iránti érdeklődés a pszichoanalízis hatására és jórészt a *Nyugat* közvetítésével indult meg. Csáth Géza (még Brenner József néven) a múlt század tízes éveiben adta ki *Egy elmebeteg nő naplója* című irodalmi esettanulmányát, majd jött Babits *Gólyakalifája* (nyilvánvalóan a dr. Jekyll és Mr. Hyde befolyására), és Karinthy folyamatos tépelődése a bolondság és a normalitás nehéz elkülönítésé-

ről, az önazonosság ingatag alapjairól. A nyugat-európai irodalmat a kórállapotok, lelki tünetek már korábban érdekelték. Schiller *Geistersehere* a paranoia hiteles élménybeszámolója, míg Maupassant *Le Horla* című különös, szinte szürreális könyve az elborulás, a derealizáció kitűnő leírása. Dosztojevszkij egészen különleges affinitást mutatott e témakör iránt, és teljesen eredeti elgondolásokat (megfigyeléseket?) írt le, vagy kapcsolódott más gondolkodókhoz. A második világháborútól kezdve az elmebeteg és a pszichés betegség már a legkülönbözőbb emberi és társadalmi problémák, dilemmák metaforája, szimbolikus ábrázolási módja (csak utaljunk a *Száll a kakukk fészkére* című regényre és még inkább a róla szóló filmre vagy a skizofrének családpatológiai élettörténetét és különös lelki csapdahelyzetét bemutató sok nagy sikerű kötetre).

DR. BUDA BÉLA

Stefan Zweig (1881–1942) a világhíres osztrák író jó barátja volt Sigmund Freudnak (1856–1939). Arképek című tanulmánykötetében írja le, hogy mit észlelt, amikor az utolsó életévében lévő, Londonba emigrált pszichiátert meglátogatta.

Freud súlyosan szenvedett a már évtizedek óta tartó kálvária, az állkapocstáji daganat miatt. Azonban a 83. évében lévő férfiú felülkerekedett a szenvedéseken: „Akarata erősebb maradt, mint az alacsonyabb rendű gyötrelmem, amelyet a teste okoz” „Ült íróasztalánál fájdalomtól eltorzult szájjal, és írt utolsó napjáig, megtagadván magától minden altatószert vagy kábító injekciót még akkor is, amikor a szenvedés szétdúlta álmát, pompásan nyugodt, egészséges álmát, amely nyolcva esztendőn át erejének ősforrása volt.”

– Bocsánat a késésért! Most megkezdem szokásos kedd délutáni előadásomat az óvatos közlekedésről.

HIRDETÉS